

ARAB GRAMMATIKASIDA TAMYIZ VA UNING TURLARI

Solixbekova Nozima Lutfillo qizi

Oriental universiteti filologiya va tillarni o'qitish (arab tili)

yo 'nalishining bakalavr bosqichi 1-kurs talabasi

Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrasida stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilidagi tamyiz (تمييز) tushunchasi, uning turlari va asosiy vazifalari yoritiladi. Tamyizning ma'noni aniqlashtiruvchi sintaktik birlik sifatidagi o'rni, shuningdek, uning mansub ba'zan esa majrur bo'lish sabablari izohlanadi. Maqola tamyizning ikki asosiy turi: tamyiz an-nisba (تمييز النسبة) va tamyiz az-zat (تمييز الذات) haqida batafsil ma'lumotni, ular orasidagi farqli jihatlar yoritib berilgan misollarni o'z ichiga oladi. Maqola arab tili grammatikasidagi quyidagi muhim ahamiyat kasb etgan bo'lim o'rganuvchilariga sodda va tizimli tarzda chuqur yetkazib berishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: tamyiz, mubham, nasb, malfuz, malhuz, muhavval, mumayyiz, mumayyaz, zat, nisba.

Abstract. This article highlights the concept of tamyiz (تمييز) in the Arabic language, its types, and its main functions. It explains the role of tamyiz as syntactic unit that clarifies meaning, as well as the reasons why tamyiz can be in the accusative case or in exceptional cases, in the genitive case. The article includes detailed information about the two main types of tamyiz: tamyiz an-nisba (تمييز النسبة) and tamyiz az-zat (تمييز الذات) and provides examples that illustrate the distinguishing features between them. The article aims to present an important section of arabic grammar that is shown below to learners in a simple, systematic and in-depth manner.

Keywords: tamyiz, mubham, nasb, malfuz, malhuz, muhavval, mumayyiz,

mumayyaz, zat, nisba.

Arab tili grammatikasida tamyiz gapdagi ma'noni aniqlashtiradigan, undagi mubhamlikni yo'qotuvchi so'z bo'lib, noaniqlikni bir lafz orqali ochiqlab beruvchi unsurdir. U jumla ham, zorf ham bo'lmaydi. Bir so'zdan tashkil topgan, muayyan fikr bildirilgandan so'ng keluvchi nakira, mansub ismdir. Tamyiz ayrim o'rinlarda mumayyiz (ميميز) deb zikr etiladi. Mumayyiz orqali ochiqalanayotgan lafz mubham (مبهم) yoki mumayyaz (ميميز) deyiladi. Quyida mumayyazning ikki xil ko'rinishi hamda ular natijasida tamyizning turlanishi tahlil qilinadi.

Dastlab, arab tilida tamyizning turlariga to'xtalishimizdan avval mumayyaz (mubham) ikki xil ko'rinishga egaligi haqida ma'lumotga ega bo'lishimiz zarur. Birinchisi: malfuz (ملفوظ) – muayyan bir lafz orqali mujmallikni aks ettirib turuvchi so'z. U son (عدد) va miqdor birliklaridan – vazn (وزن), uzunlik o'lchovi (مساحة), hajm (كيل) kabilar ko'rinishida bo'ladi: قرأت عشرين – “yigirmata o'qidim” – اشتریت رطلاً – “bir ratl sotib oldim” – قطع متراً – “bir metr kesdi” – يبيع لترأ – “bir litr sotyapti” (yuqorida misol tariqasida keltirilgan vaziyatlarda son hamda miqdor vazifasini o'tagan, besh, ratl, metr, litr so'zlari mumayyaz vazifasida sanoq, vazn, uzunlik, hajm ma'nosini ifodalagan, ammo uni aniqlashtiruvchi tamyiz ishtirok etmagani uchun gapda mubhamlik mavjud.) Ikkinchisi: malhuz (ملحوظ) – jumlaning umumiy ma'nosidagi mubhamlik: طاب محمد – “Muhammad yaxshi bo'ldi”, Muhammad nima jihatdan yoki nimasi bilan yaxshi bo'lgani noma'lum, natijada gapda umumiy mubhamlik yuzaga kelgan. Mumayyazning bu xilida jumladagi mubhamlik toki tamyiz mujmallikni aniqlashtirguniga qadar saqlanib qoladi.

Mumayyazning ikki xil ko'rinishi natijasida tamyiz (mumayyiz) ham ikki qismga bo'linadi: “tamyiz al-malfuz” (تمييز الملفوظ) va “tamyiz al-malhuz” (تمييز الملحوظ).

Tamyiz al-malfuz ma'lum bir mumayyaz vazifasida kelayotgan miqdorga aloqador o'lchov, vazn, hajm yoki songa oid lafzni aniqlashtiradi, mumayyazdagi mubhamlikni ketkazadi: قطع متراً قماشاً – “bir metr mato kesdi”, اشتریت رطلاً عنباً – “bir ratl uzum sotib oldim”, يبيع لترأ ماءً – “bir litr suv sotyapti”, قرأت عشرين كتاباً – “yigirmata kitob o'qidim”.

“yigirmata *kitob* o‘qidim”. Keltirilgan misollardagi ushbu so‘zlar: قماشاً، عنباً، ماءً، كتباً: quyidagi: عشْرِينَ، رطلاً، لثراً، son va miqdor so‘zlar birligini izohlash uchun xizmat qilgan. Tamyiz al-malfuz ayrim kitoblarda tamyiz az-zaat (تمييز الذات) va tamyiz al-mufrod (تمييز المفرد) nomlari bilan zikr etilgan.

Tamyiz al-malhuz jumladagi umumiy yuzaga kelgan mujmal maʼnoni ochiqalaydi. Nazarda tutilishi mumkin boʻlgan bir necha fikrlardan muayyan bittasini ajratib beradi. سيق محمد علماً – “Muhammad *ilmda* ilgariladi”. Agar bu gapda علماً tamyiz vazifasini bajargan soʻz ishtirok etmaganida gapdan xabardor boʻlgan shaxs Muhammadning nimada ilgarilagani toʻgʻrisida mubhamlikka yuz tutishi mumkin edi. Ammo Muhamamad ilmdan boshqa musobaqa, yugurish, boylikda ilgarilagan boʻlishi mumkin degan tushunchani tamyiz vazifasini bajargan علماً soʻzi yoʻqqa chiqardi. Tamyiz al-malhuz “tamyiz an-nisba” (تمييز النسبة) va “tamyiz al-jumla” (تمييز الجملة) kabilar bilan ham nomlanadi. Tamyiz al-malhuz (tamyiz an-nisba) soʻz boshqa vazifadan tamyizga aylangan yoki aylanishsiz tamyiz boʻlganligiga koʻra muhavval (محول -aylangan) va gʻoyru muhavval (غير محول -aylanmagan)ga boʻlinadi. امتلأ القلب سروراً – “qalb *shodlikka* toʻldi”

Muhavval uch turga bo‘linadi: “muhavval a’nil-fa’il” (المحول عن الفاعل) – foildan tamyizga aylangan. Masalan: “تَفَقَّأَ زَيْدٌ شَحْمًا” – “Zaydning yog‘i yorildi” – تَفَقَّأَ زَيْدٌ. Ushbu hodisada foil vazifasida kelgan muzof tushiriladi, o‘rniga muzofun ilayh foil qilinib, mahzuf qilingan muzof tamyizga aylantiriladi. Har ikki uslubning tarjimasida farq bo‘lmaydi. Foilning tamyizga aylantirilishi jumlaning ma’nosining kuchliroq ta’sirga ega qilinishi maqsadida amalga oshiriladi. “Muhavval a’nil-maf’ul” (المحول عن المفعول) – maf’uldan tamyizga aylangan وَفَجَرْنَا الْأَرْضَ عَيُونًا – “yerning buloqlarini portlatdik” – وَفَجَرْنَا عَيُونَ الْأَرْضِ. Ushbu holatda ham yuqorida aytilgan hodisa yuzaga kelgan. “Muhavval a’nil-mubtada” (المحول عن المبتدأ) – mubtadodan tamyizga aylangan مَالِي – “boyligim senikidan ko‘proq” – أَنَا أَكْثَرَ مِنْكَ مَالًا. Gapda mubtado tushirilgan, zamir muttassil zamir munfasilga aylantirilib mubtado o‘rnini egallagan, tushirilgan mubtado tamyizga aylantirilgan.

Nahv olimlari tamyiz ismning mansubotlariga tegishli ekanligini ta’kidlashadi.

Ammo ayrim o‘rinlarda uni majrur holatda ham uchratishimiz mumkin. Tamyiz ikki o‘rinda majrur bo‘ladi: birinchi holati tamyiz من (harfu jar)dan so‘ng kelganida. Bunda harfu jar tamyiz va mumayyaz oralig‘ida joylashadi, ma’noda katta o‘zgarish kuzatilmaydi, tarjima qilish uslubida qisman o‘zgarish sodir bo‘ladi. – اشتریت لتراماء – “bir litr suv sotib oldim”, bu holatda tamyizning e‘robi mansub bo‘ladi, chunki tamyiz majrur bo‘lishi uchun undan avval e‘robgga ta‘sir etishi mumkin bo‘lgan hech qanday omil mavjud emas. اشتریت لتراماء من ماء – “suvdan bir litr sotib oldim”. Bunda esa mansub tamyizdan avval jar harfi keltirilishi natijasida tamyizning e‘robi majrur bo‘lishga majbur. Ikkinchi holati – u izofaning muzofun ilayh qismi bo‘lganida. Bu vaziyatda tamyiz sonning yoki كم الخبرية (kam il-xobariyya – gapga taajjub hamda ritorik ma‘noni yuklovchi harf)ning muzofun ilayhisi bo‘lib keladi.

Tamyiz عدد (sonning) muzofun ilayh vazifasini bajarganida ba‘zida majrur, ba‘zida mansub holatiga guvoh bo‘lganmiz. Buning o‘ziga xos sabablari bo‘lib, qachonki, tamyiz uch va o‘n oralig‘idagi sonlarning muzofun ilayhisini ifodalasa, ko‘plik, majrur talab qiladi: خمسة كُتُب – “beshta kitob” yoki yuz, ming kabi sonlarning muzofun ilayhisi bo‘lsa, birlik, majrurda hosil qilinadi: مئة كِتَاب – “yuzta kitob”. Agar tamyiz 11 dan 99 gacha bo‘lgan sonlarining ma’dudi vazifasini bajarsa, o‘zida birlik va mansublikni mujassam etadi: ثلاثة عشر كِتَاباً – “o‘n uchta kitob”.

Tamyiz كم الخبرية (kam il-xobariyyaning) muzofun ilayhisi bo‘lsa, majrur bo‘ladi: كم رجلٍ رأيت! – “qanchadan-qancha odamlarni ko‘rdim!” Yuqorida ta’kidlanganidek tamyiz kam il-xobariyyaning muzofun ilayhisi bo‘lganda gapda ritorik ma‘noni yuzaga chiqarishda xizmat qiladi. Shu o‘rinda كم ning yana bir turi bo‘lgan كم الاستفهامية (kam il-istifhamiyya – gapga so‘roq ma‘nosini yuklovchi, istifham harfi) haqida so‘z yuritish mavzuni yanada ochiqlashga yordam beradi. Agar tamyiz kam il-istifhamiyyadan so‘ng kelsa, mansub bo‘ladi: كم كتابًا على الطاولة؟ – “stol ustida qancha kitob bor?”

Yuqorida bildirilgan, olib borilgan izlanishlar natijasidagi fikrlar orqali tamyiz ya’ni mumayyizning gapdagi o‘rni, vazifasi, turlari ma’lum bo‘ldi. Mansub hamda majrur bo‘lish sabablari izohlandi. Demak, aytish mumkinki, tamyiz qatnashmagan

gap, jumlar mubham va mujmallikka yuz tutgan bo‘ladi. Qachonki, ularga tamyiz qo‘shilsa, nazarda tutilishi mumkin bo‘lgan turli narsalardan aynan bir murod oydinlashadi, mubhamlik yo‘qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Rajo Muhammad Muhyiddin ibn Abdulhamid. At-tuhfatus saniyya bisharhil muqaddimatil Ajurrumiyya. – Qatar: Dar Idarotu ash-Shu’uni al-Islamiyya, 2007, 183 b.
2. Hifniy Nasif, Muhammad Diyab, Mustafo Tommum, Mahmud Umar. Ad-durusun nahviyya. – Kuvayt: Dar Iylaf al-Duvaliyya, 2009, 415 b.
3. Mustafo G‘olayiniy. Jome’ ad-durus al-arabiyya. – Bayrut: Dar Muassasati ar-Risalati Nashirun, 2010, 809 b.
4. Ne’matillo Ibrohimov, Muhammad Yusupov. Arab tili grammatikasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 1997, 453 b.
5. San’atulloh Ne’matulloh o‘g‘li Bekpo‘lat. Mabdaus sarf, Mabdaun nahv. – Toshkent: Munir nashriyoti, 2022, 368 b.
2. At-Tanal al-Arabi. – Amman: Sharikatu at-Tanal al-Arobiyya, 2021, 430 b.
13. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
14. MUZEYI, A. N. N. D. A., & MEROSI–MO‘TABAR MADANIY, M. A. N. B. A. (2024). ORIENTAL UNIVERSITETI O ‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI.
15. Raxmonov, A. K. (2024). *Al-Farg‘oniyning «Usturlub yasash haqida kitob»ining Britaniya muzeyida saqlanayotgan “OR 5479” raqamli qo‘lyozma nusxasi. Til va adabiyot.uz*, 2024(1), 22–26.
16. Raxmonov, A. K. (2023). *Oliy ta’lim muassasalarida arab tilini o‘qitishning zamonaviy usullari*. In “Bir makon, bir yo‘l” (SIRCON 2023) xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami (pp. 1848–1853). Alfraganus University.